Manfred Starosta

Wotbłyšćowanje dolnoserbskego słownistwa w Mukowem słowniku*

Kuždy, pišucy wobšyrnjejšy dolnoserbsko-nimski abo nimsko-dolnoserbski słownik[1], možo se na jadnom boce zepěraś na Mukowy tezawrus, licecy k standardnym wuźełam slawistiki, ale musy se tejerownosći rozestajaś z nim a jen kritiski godnośiś, což nastupa zapopadnjonu resp. pśepušćonu leksiku, adekwatne wopisanje słownego woznama a gramatiske markěrowanje danego słowa, co-li nacasnym pominanjam leksikografije wotpowědowaś. Muka pak jo musał swoj wjeliki słownik, swojo žywjeńske źełko, de facto ze zemje wuteptaś, pśeto jomu jo stojał jano Zwahrowy pśirucny słownik k dispoziciji. Togodla jo won w pśedgronje słownika pisał: „[...] musašo nejžpjerwjej maśizna w nejmožnjejšej dospołnosći ako z pismojstwa tak teke z ludowych wust ze stawnym glědanim na narěcne wosebnosći se wobstaraś. K tomu zaměroju som we prozninskem casu niźi 30 lět (1875–1905) we wšyknych hyšći serbskich jsach Dolneje Łužyce a nabocneje Gorneje Łužyce pśi teke cesćejšych wopytach z ludowych wust podla drugego cały pokład dolnoserbskeje rěcy (słowa, pśisłowa, grona) zezběrał a rownocasnje po wobstaranju zastojnskego źěła we chylkach wotpocynka celu śišćanu a teke rukopisnu dolnoserbsku literaturu wot nejstaršego až do źinsajšnego casa pśepytał a starosćiwje wušěgał. Pśi tom jo mě kněz farař Bogumił Šwjela w Dešnje nejžlěpjej pomagał.“[2] Coš-li se na Muku zepěraś a nic jano njekritiski wotpisaś, jo trjeba se wotnowotki daś do wuekscerpěrowanja ds. pismojstwa, stojecego A. Muce a B. Šwjeli k dispoziciji, a wuzapisowaś na jsy źinsa hyšći wužywanu a pla Muki njezapisanu leksiku. Wugodnośecy źaseś lětnikow Bramborskego Casnika, biblije a pratyjow 19. stoléśa, wupokažo se, až jo Bramborski Casnik nejšpatnjej wuekscerpěrowany a analyzowany, źěło, kotarež jo młody Šwjela za Muku wobstaral. Co jo se pśi toś tej analyzy wopokazało?

Bazowe słowa

Bazowych słowow jo mało, ako jo w Mukowem słowniku pśepušćonych, kenž pak se weto w pismojstwje resp. w ludowej rěcy namakaju, což jo dopokaz Mukowego pilnego a kradosćiwego źěła resp. Šwjelowego pśiźěła. Njezapisane su mjazy drugim: *chruchliś se* ‘trödeln, mären’ z wotwoźeńkami: *chruchlo* ‘Trödelfritze’, *chruchlawa* ‘Trödelliese’, *chruchlaty* ‘trödelnd, märend, in den Ecken herumstehend’ (šyroko znate), *dowda* ‘Großmutter’ (w Rogowje), *kajaś* ‘1. bereuen, büßen, 2. *dial* sich übergeben’, *kawjeś, kawjeńc* [?], *kušel* ‘Laubhütte’, *wostowaś* ‘drangsalieren, peinigen’, *zruk* abo *zruka* ‘irgendein Fisch ?’ Muka by se mogał w swojom deskriptiwnem – wědomnostne zam ry na mysli mějucym – słowniku dowoliś, take słowa wopytaś semantiski zrekonstruě-

---

* Ernst Mucke, Wörterbuch der niederwendischen Sprache und ihrer Dialekte, I.: St. Petersburg 1911–1915, Prag 1926 u. II. u. III.: Prag 1928

[1] Manfred Starosta, Dolnoserbsko-nimski słownik / Niedersorbisch-deutsches Wörterbuch, Bautzen 1999

[2] Citat po źinsa płaśecej ortografiji

rowaś resp. – ako zwjerchnej psikłada demonstrěrujotej – z pšašakom podaś, aby zajmowana zjawnosć měła možnosć dekoděrowanja resp. dodekoděrowanja.

Deriwaty

Deriwaty wucyniju – ako jo powšyknje znate – masu dolnoserbskego słownistwa[3], togodla se teke namakajo pla Muki we wobłuku wotwoźonych słowow nejwětša licba pśepušćońkow. Zwětšego mogali je charakterizowaś ako leksikaliske dopołnjeńki. Za Mukowy cas a po njom lice wone leksikografiski njezapisane słowa po stach abo samo po tysacach, gaby měli wšu literaturu, teke slědny numer 'Nowego casnika' (NC), zwuekscerpowanu. Wukompletowanje našogo słownistwa z takimi dopołnjeńkami jo za połne funkcioněrowanje pisneje rěcy trěbne a notne. Tudy pak dosega por takich sufigacijow a prefigacijow nalicyś: *baptistojstwo* 'Baptistentum', *chlěwk* 'kleiner Stall', *měsaŕ* 'Fleischesser', *mjadwjeźowka* 'Bärin', *mudrostarstwo* 'Klugschnackerei, Besserwisserei', *kulawiny* 'Kohlrüben-', *nopawjecy* 'Schildkröten-', *šerizny* 'grau meliert', *trichinaty* 'trichinös', *zymnicowaty* 'fiebrig', *poswětki* 'die Zeit nach Pfingsten', *požněje* 'die Zeit nach der Ernte', *pocuzy* 'recht fremd', *wobjěsny // wobjěsno* '1. recht schnell, geschwind, 2. ziemlich früh, recht zeitig', *zazdrjały* 'notreif'. Pśepušćonych prefigacijow jo dogromady poměrnje mało, wosebnje pla substantiwow a adjektiwow, w bogatšej licbje se pokazuju pla werbow, což – wuchadajucy wot Mukoweje bogatośći – tak samorozmějuce njejo, na pś. *pśirjagotaś* 'angedonnert kommen', *rozebaliś* 'einen Verband abnehmen', *wotmurjowaś* 'Gemauertes abtragen', *zrejtowaś* 'niederreiten', *zanjemudriś* 'ganz und gar verrückt machen'. Zwětšego se jadna wo dodawanja werbow z distributiwneju wašnju cyna: *wuzakłojowaś, wupśepśimowaś, wuwotgranjaś, zepśerězowaś, spśewjergowaś*: 'alles, bis auf den letzten Mann, das letzte Stück': 'niederstechen', 'abtasten', 'beantworten', 'durchschneiden, durchsägen', 'umstoßen, umkippen'. Pšaša se, lěc njedejał Muka w swojom dolnoserbšćinu šyroko dokumentěrujucem słowniku pśiwześ wšykne dublety abo samo pomjenjenja w někotarych wariantach, aby pokazał na wuwišowy staw pisneje dolnoserbšćiny, aż njejo hyšći njetrěbne wuwosowała, zwětšego aż na žinsajšny žeń nic, pśir.: *kolasaŕ – kolasowaŕ* 'Radfahrer', *schyliś se – zechyliś se – wuchyliś se* 'sich bücken', *měsny – měsaty – měsowaty – měsojty* 'fleischig'.

Kompozicije

Kompozicija ako słowotworna metoda jo w dolnoserbšćinje aż do drugeje swětoweje wojny podrědowanu rolu grała, tak aż se jawi w Mukowem słowniku jano gjarstka kompozitumow. Su to z biblije a nabožneje literatury znate: *boganjebojaznosć* 'Gottlosigkeit', *broninjasaŕ* 'Waffenträger', *Carnogorak* 'Montenegriner', *wšogomocny* 'allmächtig', *pjerwoporoźony* 'erstgeboren', ku kotarymž se pśidružyjo mała kopicka dalšnych w pismojstwje wustupujucych kompozitumow ako: *skotagojc* 'Tierarzt', *knigłowpśedawaŕ* resp. *knigłypśedawaŕ* 'Buchhändler', *ludopśijazny* 'volksfreundlich'. Ale toś to žarjabne pśedstajenje kompozitumow njemaka se cele z rěcneju wopšawdnosću, pśeto w 'Bramborskem casniku' (BC) wustupujo ceły rěd kompozitumow, wosebnje take, pśi kotarychž stoj prědny członk w genitiwnej formje, na pś.: *broniměr* 'Waffen-

[3] To groni jadnosłowne pomjenjenja. Wěcejsłowne pomjenjenja se najdu, jolic scełego, jano ako pśikłady pod wotpowědnym lema.

ruhe', *dušowpastyŕ* 'Seelenhirt', *listownosaŕ* 'Briefträger' (Muka jano deriwat: *listaŕ*), *spižežurla* 'Speisesaal', *tšojenjowwopisowaŕ* (w Fabriciusowem katechizmje) 'Geschichtsschreiber', potakem słowa, charakterizujuce tencasnu pisnu rěc. W ludowej rěcy dosć woblubowany typ kompozitumow, w kotaremž stoj prědny członk w akuzatiwje a drugi członk jo werbalny substantiw, Mukowy słownik jano punktuelnje wotbłyšćujo, na pś. *wěrupoznaśe* 'Glaubensbekenntnis'. Njezapisane su: *ludlicenje* 'Volkszählung', *namšuchojźenje* 'Kirchgang', *paleńcpiśe* 'das Schnapstrinken', *słanjegrabanje* 'Streuharken', *žytowozenje* 'das Korneinfahren' atd. Te a druge kompozitumy jo Muka drje z połnym wotglědom wuwostajił, wiźecy w nich njeserbske tworby resp. jadnore inwersije typa *bratša syn* 'Neffe', na jsy ga jo słyšał woblubowane wěcejsłowne pomjenjenja a nic *měsapśedawaŕ* 'Fleischverkäufer', *danibranje* 'Steuereinzug', *paleńcapalarnja* 'Schnapsbrennerei'. Kompozitumy z *o*-wězawku se de facto wobgranicuju na dosć rědke pady pśi adjektiwach: *carnowłosaty* 'schwarzhaarig', *carno-zeleńkowaty* 'schwarz-grünlich', *dolnołužyski* 'Niederlausitzer', *głuchonimy* 'taubstumm', *Běłogorjański* 'Byhleguhrer'.

Cuze słowa, pożyconki, hybridy

Což nastupa pśiwześe cuzych słowow, pożyconkow a hybridow do słownika, stoj kuždy słownikaŕ pśed pšašanim: Do kak dalokeje měry? A na końcu se won subjektiwnje rozsuźijo, tak teke Muka, pišecy w pśedgronje: 'pśeto som te wupožycone a cuze słowa tak daloko, ako su we dolnoserbskej literaturje domacne pšawo dostali, z pokazanim na jich wuchod, pśizapisał, rěc molece cuze słowa pak som pśepušćił.' A toś te subjektiwne pśepušćenje jo bejnje wjelicke, jo samo tak wjelike, až nastanjo wopacny wobraz wo pisnej rěcy BC, mjenjej w bibliji. Až njejo Muka mogał swoj słownik z nimskimi pożyconkami ako *bejta* 'Beute', *hejchlarstwo* 'Heuchelei', *winšowaś* 'wünschen', a cystymi germanizmami ako *oberkirchenrat, šulgeld, šucman* pśepołniś, se rozmějo samo wot se. Za dokumentaciju rěcneje reality by weto trjeba było take z nimskeje rěcy pochadajuce słowa pśewześ, ako se fonetiski bejnje abo kradu rozeznawaju ako *handaś* 'anrichten, anstellen', *librowaś* 'liefern', *sporowaś, zesporowaś* 'sparen, einsparen', *šumpowanje* 'schimpfen', *wiza* '(Art und) Weise', abo kotarež w celych słownych gnězdach wustupuju a kenž su z tym po Mukowach słowach domacne pšawo nabyli, na pś.: *fajn* resp. *fajny* 'fein' – *pofajny* 'recht fein' – *wufajnowaś* 'herausputzen', *futer* 'Futter', *futrowy* 'Futter-', *futrowaś* 'füttern', *nafutrowaś* '(fertig) füttern', *pśefutrowaś* 'überfüttern', *pśefutrowaś se* 'falsch füttern', *sfutrowaś* 'verfüttern', *wufutrowaś* 'ausfüttern', *šonowaś* 'schonen' – *wušonowaś* 'überaus schonen' – *pśešonowaś* 'verschonen', *trajda* 'Getreide' – *trajdowišćo* 'Getreidefeld' – *trajźiny* 'Getreide-'. Zachyśił take słowa njejo, pśeto pśi njom se jawje *bilda* 'Bild', *šrybaŕ* 'Schreiber', *grunt* 'Grund', *kalk* 'Kalk' a wotwoźenki, *rum* 'Raum' a wotwoźenki. Gaž jo se Muka rozsuźił pśiwześ taku pożyconku, pobrachuju wjelgin cesto wotwoźenki, won ma *trjefiś* 'treffen' ale nic *wutrjefiś* '(genau) treffen', *potrjefiś* 'betreffen, zutreffen', won ma *heblik* 'Hobel', ale nic *heblowaś* 'hobeln', *wotheblowaś* 'abhobeln', *poheblowaś* 'ein wenig hobeln'. W gnězdźe *wopor* – *woprowaś* 'Opfer – opfern' njejsu zapisane: *woprowaŕ* – *woprowarka* 'der – die Opfernde', *woprowarski* 'Opfer-', teke nic *bjatowaŕ* – *bjatowarka* 'Beter – Beterin', *bjatowarski* 'Gebet(s)-', *pobjatowaś* 'ein wenig beten'.

Hybridy su pla Muki šyrjej zastupjone, dodaś se mogu mjazy drugim *fajernica* 'Schornstein', *fakula* 'Fackel', *kindula* 'Kindermädchen', *mosny* 'maßvoll', *šwigerźowka* 'Schwiegertochter', *welocipedaŕ* 'Radfahrer'. Teke pśi hybridach su słowne gnězda

zwětšego njedospołne, tak ma *nocningař* 'Schlafgast', ale nic *nocninga* 'Nachtlager', *nocningowaś* 'nächtigen', won ma *puklaty* 'bucklig', ale nic *pukel* 'Buckel', *puklišk* 'kleiner Buckel', *pukliškaty* 'mit kleinen Buckeln'.

Internacionalizmy se w Mukowem słowniku de facto njejawje, wotglědajucy wot někotarych w nabožnej literaturje wustupujucych ako *djaboł, profet, sakrament.* Nastanjo zaśišć, ako njeby pisna dolnoserbšćina take słowa nałožowała. Woni pak wustupuju w tekstach, ale nic ako masowy zjaw, a někotare z nich su źinsa zestarjone ako *tiraliroważ* 'tiralieren, in gelockerter Linie kämpfen', *montirunga* 'Uniform', *na sub hasta pśiś* 'unter den Hammer kommen'. Ze źinsajšnego stojnišća jo zajmne, w kakej zukowej resp. słowotwornej formje se pokazuju w staršej ds. pisnej rěcy, na pś.: *ten rewolucion* (źinsa: *rewolucija*), *maneber* (źinsa: *manewer*), *demokratstwo* (źinsa: *demokratizm*), *direktař* (źinsa: *direktor*), *jaden filozofa* (źinsa: *filozof*; jo to masowy zjaw: *ten kolonista, ten socialdemokrata,* samo: *ten Serba*).

Kuždy słownikaŕ stoj pśed pšašanim, lěc dej abo njedej pokazujucy se neologizm do słownika pśiwześ, lěc naglědajo won jen ako jużo pśesajźony abo nic. To jo za dolnoserbšćinu z jeje snadnučkim pismojstwom kradu problematiski, wosebnje za Mukowy cas, w kotaremž jo se chapjało ds. pismojstwo tematiski rozšyrjaś, pśekšacaś wejsańskobursku wuskosć a reflektěrowaś wuwijajuce se ekonomiske a politiske poměry, což jo było zwězane z nowopomjenjowanim. A Muka jo na neologizmy – je zapisujucy – reagěrował. Njeporažone tworby woznamjenijo ze kśicku: **rěcołka* 'Sprachrohr', **wjaśnik* [...] st. *wějawa* 'Worfelmaschina, Fege', **popajźiś* 'fangen' (how drje jo se Muka zamolił pišecy: 'falsche Infinitivbildung statt *popadnuś* und *popadaś*', ale wužywało jo se za 'festnehmen, arrestieren', to groni regularnje wotwoźone wot substantiwa *popajź*). Pśi słowku *dešćarnik* za 'Regenwurm' jo jano žrědło podane (Wos. 12,5), lěcrownož stoj tam jano ako narażenje w rubrice 'Rěcnica'. Snaź jo wiźeł w słowje *dešćarnik* porażonu nowotworbu, mějucu šansu pśesajźenja ako na pś. *brunica* 'Braunkohle', *kamjeńca* 'Steinkohle', *zarězarnja* 'Schlachthof'. Njewěmy, lěc jadna se pśi słowach typa *podlabydliś* 'beiwohnen, zugegen sein', *pśistatk* 'Zutat', *samose-mordaŕ* 'Selbstmörder' abo *někogo zymnego wugotowaś* 'jmdn. kalt machen', *byś pśibity* 'veranschlagt sein', *droge papjerki* 'Wertpapiere' wo pśipadne pśepušćenja abo wo wědobne wuwostajenja, to groni ze słowami Muki 'rěc molece słowa'.

Dogromady jo Muka toś tu njejadnoru problematiku, pśedstajaś wuwiśe ds. leksiki, derje rozwězał. Archaiske a nowe słowa su pla Muki z podaśim žrědła markěrowane. Pla słowow nowšego datuma podaśe žrědła nic njewugronijo wo prědnem pokazanju abo wo frekwency nałožowanja danego słowa, což zwisujo z Šwjeloweju ekscerpciju BC.

Kšute wobroty

Wosebne město w słownistwje a z takim w słownikach maju kšute wobroty, frazeologizmy a typiske pśirownowanja. A Mukowy słownik jo bogaty na takich wobrotach a pśirownowanjach, wšak jo kśěł dokumentěrowaś bogaty słowny pokład ds. rěcy, 'kotaryž jo sebje chytšy dolnoserbski luźik z někotarymi swojich wobdarjonjejšych synowspisowaśelow wutworił'. Weto, pśi wšom procowanju wo dopołnosć, jo toś ten wosebny žěl leksiki bejnje žěraty, tak až ma se won hyšći w žurnem źěle dowotekšywaś. Daś tudy dosega podaśe por pśikładow z BC: *sebje jězyk zawrośiś* 'sich die Zunge (zer)brechen', *z bolosćami / bolosću cakaś* 'ganz ungeduldig warten', *žednogo proška njewo-*

pušćiś 'um kein Jota abweichen', *njebyś smagły* 'nicht von Pappe sein', *rownaś se ako jadna chrapka rose tej drugej* 'sich gleichen wie ein Ei dem anderen'.

Do kšutych wobrotow słušaju teke tak pomjenjone komunikatiwne frazeologizmy, kenž se ako cełe sady reproducěruju. Joli až se jadna wo krotke stereotypne pśispomnjeśa, do powědanja zapleśone, se najdu pla Muki maksimalnje: *Teje njewjetki!* 'ach herrje!', *Co djasa!* 'zum Teufel noch mal!', *dundera (niźi)!* 'zum Donnerwetter!' atd. Na sady rozšyrjone ma jich mjenjej ako: *Budycharje se směju.* 'Es kommt schönes Wetter.' Źiwam se, až njejo se pśi swojich drogowanjach po Dolnej Łužycy take zapisał, kenž su w ludowej rěcy wjelgin woblubowane ako: *To jo ako psoju gronjone.* 'Das ist gegen den Wind geredet.' *Ty a te drobne kulki.* 'Mit dir ist nicht viel los.' *To možoš sebje na palcach dolicyś/wotlicyś.* 'Das kann man sich an den fünf Fingern abzählen.'

W toś tom zwisku słowko k pśisłowam, kenž su se za Mukowy cas stawnje a zasej do rozgrona a pisnego teksta zaplatli. Kogo źiwa, až se w słowniku w tak wjelikej licbje jawje, až jo won teke žrědło za etnografow. Weto njejo teke w tom wobcerku dopołnosć dana, dokulaž njejo B. Šwjela na Tešnarjowu zběrku ze 81 pśisłowami w BC z lěta 1870[4] starcył. Toś njejsu Muce take pśisłowa k dispoziciji byli, ako na pś.: *Lěpjej chwataš, ryjnjej bywa.* 'Hasten bringt keinen Nutzen.' *Źi kowaleju a daj sebje jězyk poklepaś.* 'Geh zum Schmied und lass dir die Zunge zurechtklopfen (Bedeutung?)' *Pjerwjej grodku a potom swinku.* 'Zuerst den Stall und dann das Schwein (alles hübsch der Reihe nach)'. *Gaž jadna krowa wogon zwiga, ga chopiju wšykne byzaś.* 'Wenn eine Kuh den Schwanz hebt, beginnen alle zu rennen.' *Serbski jo zabył a nimski njej nawuknuł.* 'Das Sorbische hat er vergessen und das Deutsche nicht erlernt (spricht miserabel)'. Lěc se scełego jadna wo pśisłowo w folkloristiskem zmysle abo wo indiwiduelnje zwuraznjonu sadu z pśisłownym charakterom, to njedej byś starosć słownikarja, godne zapisanja za dokumentaciju rěcy wostanu tak abo znak, na pś. z BC: *Wětša kapa ma teke wětše kapse.* 'Je größer der Rock, desto größer die Taschen.' *Jadna starosć tu drugu pśedogonijo.* 'Eine Sorge kommt selten allein.' *Njepoželaj wjelike crjeje, gaž maš małku nogu!* 'Verlange keine großen Schuhe, wenn du einen kleinen Fuß hast! Bleib auf dem Teppich!'

Słowny woznam

Hyšći ważnjejše ako lematowa bogatosć jo eksaktne a wucerajuce wopisanje słownego woznama. Jo to nejšěšy problem kuždego słownikarja, wosebnje togo, kenž pišo dwojorěcny słownik ako Muka. Stoj pśed problemom, kak ma postupowaś pśi monoseměrowanju, dej semantiski šyrjej abo wusćej monoseměrowaś, dej šyršy woznam dalej podrědowaś atd. W toś tom centralnem leksikografiskem pšašanju postupuju słownikarje wšako, how dominujo subjektiwizm[5], pśewožowany a casy diktěrowany pśez wužywarske wotglědy, podšmarnjenje wosebnosći daneje rěcy. Wjelika wšakorakosć ekwiwalentow w cilowej rěcy zawjedujo słownikarja cesto dosć do nadspecifikacije, což tak wjele groni, až jo na pšawem boce słownika wěcej woznamow ako lěwy bok, wuchadna rěc, dopušćijo[6]. Tak podajo Muka tśi woznamy za *kotus*: '1) das verworrene

---

[4] T.[ešnaŕ], Serbske pśisłowa, BC 1870, n. 5, 7, 9, 10

[5] Pśir. Albrecht Neubert, Dichtung und Wahrheit des zweisprachigen Wörterbuchs, Berlin 1986 (= Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Klasse. Bd. 126. Heft 4), s. 15

[6] Teke tam, s. 15

Stück Werg bzw. Garn [...], 2) das zusammengeklebte, verworrene Haarbüschel [...], 3) der Zipfel, zipfelartiges Stück Land'. Mukowej prědnej dwa woznama stej jano jaden woznam, w kotaremž jo hyšći zabyte *kotus* ako 'wingel tšawowatego we senje'. Což nastupa monoseměrowanje, ma se Muka po pšipoznatej praksy w słownikach, zwětšego po rěže: nejpjerwjej zakładny resp. konkretny woznam, slědujo abstrahěrowany resp. pšenjasony woznam a na końcu se podaju specifiske abo za wěsty teritorium płašece woznamy, na pš. *kozoł* '1) Ziegenbock, 2) *übertr.* a) Holzbock, Sägebock, der Bock zum Netzestricken, b) Bockpfeife, der (größere) Dudelsack, insb. die Bockshaut, aus welcher der Dudelsack besteht, c) der Dachsparren', *postola* '1) das Bett, die Bettstelle, das Bettgestell aus Holz [...], 2) Musk. D. auch: die Streu'.

Ako zwjerchnej pšikłada dopokažotej, wopisujo Muka słowa z konkretnym woznamom wjelgin derje, njeglědajucy na to, až možomy ze źinsajšnego wěženja to abo druge dodaś resp. precizěrowaś. Mjenjej derje su se jomu raźili wopisanja słowow z abstraktnym woznamom, na pš. *kradosć*. Muka podajo slědujuce, jano z komami wotźělone nimske ekwiwalenty: 'Sorgfalt, Ordnungsliebe, Ordnung, der Anstand, die Sparsamkeit, der Fleiß'. Ako pšikład dodajo: *w kradosći a rěchu* 'in bester Ordnung'. Pšikład kradu pšeznanijo, wopšimjeśowe wopisanje lěbda. Wjelgin njekradnje pšedstajijo won werb *wonožeś* – ds. słowo, ako se dajo jano šěžko wopisaś. W pšedspomnjeśu do lematowego artikla derje zachopijo, pišecy: 'wird im Ns. wie im Os. als Verbum generale gebraucht, wenn man nicht gleich den richtigen verbalen Ausdruck finden kann oder brauchen will.' Což slědujo, su jano detailne wěrnosći, teke pši wopisowanju prefigacijow togo werba. Kak to pšiźo? W pismojstwje *wonožeś* resp. *wonožowaś* rědko wustupujo, w ludowej rěcy šim wěcej, po wopšimjeśu jo prozny, z konteksta abo z rěcneje situacije musyš wopšimjeśe wupšimjeś. W prefigowanej formje postajijo prefiks zakładny woznam, howac nawopak, prefiks determinujo głowny woznam. Toś ten werb pokazujo nejžlěpjej, až se scełego njedaju wše možne kontekstualne nałožowanja do słownika sporaś, tak až jo słownikaŕ nuzkany pytaś za prototypiskimi wotpowědnikami, aby mogał wužywaŕ sam swoj kontekstoju adekwatny ekwiwalent zasajźiś, ako to na pš. A. Neubert pomina[7]. Prototypiske wotpowědniki namakaś jo słownikarske mejstarstwo z pšedwuměnjenim, až stoj słownikarjoju kartoteka, wopšimujuca statysace pšikładow, abo datowa banka z hyšći bogatšym materialom k dispoziciji. A take něco njejo Muka měł, pšigotujucy swoj słownik we wolnem casu. Pak raz jo se musał spušćiś na swoju rěcnu kompotencu a intuiciju. Tak se wujasnijo, až razka *poměś se* njejo zapisane ako 'sich in der Wolle haben', lěcrownož jo Muka drje sam to słowo w tom woznamje aktiwnje wužywał, jano až njejo sebje to zapisał.

Rěc ako żywy organizm se wuwija, pogiby we słownistwje su wosebnje markantne, stawnje se słowa porožuju, ale teke wupaduju, teke nowe woznamy nastawaju a zachadaju. Gaž wěc zestarjejo, zestarjejo teke pomjenjenje za toś ten denotat, na pš. *motejdło* 'Garnwinde', *wjaś* we zmysle 'worfeln' abo wšake pomjenjenja za nimski 'Fege', což jo w ludowej rěcy *fega* a w pisnej se pokazuju njepśesajźone *wjejadło, wosownica, cyśadło*. Wupadnuł jo samo werb *zaźěłowaś,* wot kotaregož njewěmy, kak šyroko jo se na ds. rěcnem teritoriumje nałožował. Wěmy pak, až wustupujo w BC pěśźasetych lět wjelgin cesto, weto jen w Mukowem słowniku podermo pytaš. Snaź jo Muka *zaźěłowaś* ako wopacnu rěcnu tworbu zachyšił. Akle analyza nabejnego pšikładowego materiala togo słowa a wuchadnego werba *źěłaś* a prefiksa *za,* dowolijo rekonstruěrowanje słow-

[7] Teke tam, s. 13

nych woznamow žinsa archaiskego werba *zaźělowaś* ako '1. krakeelen, Radau machen, 2. rasen, hysterisch sein, 3. randalieren, sich wie Wandalen aufführen'.

Podawanje nimskich ekwiwalentow za ds. lema jo w Mukowem słowniku dosć njejadnake. Tak se najźo casy cały rěd, ako zwjercha podany pśikład *kradosć* to jasnje pokažo. Wotery raz se spokoj z jadnym nimskim wotpowědnikom, kenž potom służy ako wuraz prototypiskego woznama, rozdrobjujucy se w pśikładowem materialu do kontekstowych woznamow, pśir. *wuknuś* 1) *act.* 'lernen', *wuknuś na fararstwo* 'Theologie studieren', *wuknuś na wucabnikojstwo* 'sich dem Lehrerberuf widmen', *rěcnika wuknuś* 'sich für die Rechtsanwaltschaft vorbereiten, die Rechtswissenschaft studieren', *won jo dał synoju šejca wuknuś* 'er hat den Sohn das Schusterhandwerk erlernen lassen', *won hyšći wuknjo* 'er ist noch Lehrling', 2) [...]. Toś to detailne wopisowanje zasej pobrachujo pla werba *wjerśeś // wjertaś // wjertnuś* + refleksiwne formy. Wono jo bejnje zwjeršne, pśikłady njepodajo aż na wjele njegronjecy *z kołwrotom se wjerśi* 'mit dem Seilerrad wird gedreht, dreht man', což zwisujo z wěstosću z njedosegajucym wuekscerpěrowanym a znosonym materialom.

Nowo nastate woznamy podłapiś jo wjele śěžej ako neologizmy. Tak njocomy Muce wumjatowaś, aż jo pśewjele pśepušćił, ale za žinsajšne potrjeby, musymy wone žěrki wuzapłataś. Daś dosega podaśe por pśikładow z BC: *part* ako 'Partei, Gruppierung', *pšosarstwo* ako 'Bettelvolk', *pśimaś* ako 'angreifen, stürmen', *potopiś* ako 'vernichten' *wjejaŕ* ako 'Fächer'. Rowno slědne słowko wobswětlijo našu rěcnu tragiku. Muka mjenjej abo wěcej pśipadnje ten woznam njama, a dalšne słownikarje po njom se na Mukowy słownik zepěraju. Žinsajšna narownanka *ropik* lěpše słowo njejo. Dokulaž njejo se Mukowy słownik žednje pśewobrośił, wostanjo we njom wjele schowane ako we muzeumje, na pś. *zaskok* 'Galopp'. Božko pobrachujo teke tudy naspomnjeśe možnosći za pśenjasone trjebanje: *w zaskoku* 'im Nu'. A scełego, w tej nastupnosći jo Mukowy słownik njedosegajucy. Pśi tom njeby grało wjeliku rolu, lěc by pśenjasony woznam zapisał ako wosebny woznam abo lěc by jano pśikłady pokazali na metonymiske abo metaforiske wužywanje – wšake trjebanje ma se dokumentěrowaś. Tak njewoznamjenijo *wuskocyś* jano 'herausspringen, entspringen', ale teke 'Reißaus nehmen' a 'von Vorteil sein'. Intransitiwne *wariś se* Muka njepodajo, z tym teke felujo woznam 'brodeln, gären'. *Njewjericka* njejo jano 'Eichhörnchen', ale se daloko a šyroko – teke žinsa hyšći – wužywa za 'Dummerchen'.

Wosebne godnośenje se wupomina Mukowe pśedstajenje werba. Wěžecy, aż možoš pśez werbalne formy, kenž nam kategorije aspekta, wašnje cyna, charaktera werbalnego jadnanja a druge k dispoziciji stajaju, komunikatiwny wotglěd resp. efekt wjelgin nuansěrowano realizowaś, stoj werb w srjejźišću Mukowego pilnowanja. Jogo nimske ekwiwalenty abo parafraze su we wětšynje padow tak dokradne, aż jo možno bźeze wšogo wotpowědnu wašnju cyna pśistajiś ako kumulatiwnu, saturatiwnu, perditiwnu atd. Pśez to aż su wše prefigacije werbow pod verbum simplex zapisane, wobswětlijo won widnje rěcny system w danom wurězku. Wopacne podaśe aspekta jo dosć rědke ako na pś. *najmaś p, wrośiś* jano *ip* abo tšochu zawědny pśipisk slěžy werba *spiwaś:* perfektiwizujucy prefiks *za-*, což by woznamjeniło, aż jo *spiwaś ip // zaspiwaś p* aspektowy porik. Weto jo *zaspiwaś* dalej spozy pšawje ako kumulatiwna wašnja cyna wopisana.

Pśi podaśu wšych možnych prefigacijow a sufigacijow jo drje Muka bogatšy ako rěcna wopšawdnosć, joli aż źo wo polyprefigaciju, wosebnje pla semelfaktiwnych werbow, na pś. *wupodwaliś, wupśiwaliś, wurozwaliś, wuzawaliś* atd., pśikłady pak su pšawe, ale woni eksemplificěruju distributiwnu wašnju cyna: *źěry wuzawalowaś* 'Löcher völlig zuwerfen'. Njamogu se pśestajiś, aż su wone *wupodwaliś* atd. fantazijowe

produkty Muki, woni su skerjej zapiski słyšanego abo dopšašanego abo ad-hoc-tworjenja, stojece na periferiji rěcnego wužywanja. Som pši ekscerpciji za nowy dolnoserbskonimski słownik na take polyprefigacije wosebnje źiwał, ale Mukowa bogatosć njedajo se wobtwarźiś, w Šwjelowej kartotece ju do wěsteje měry zasej namakajomy. Ja teke njewěrim do eksistence wšych wot Muki podanych imperfektiwizacijow. Gaž na pš. reelnje eksistuju *zajměwaś* a *pśenajměwaś*, njetrjebaju awtomatiski wustupowaś *wotpojměwaś* a *pśizajměwaś*, wosebnje, gaž stoj sufiks *-ěwa-* w konkurency ze sufiksom *-owa-*, na pš. *wobejmowaś, pśenajmowaś*. Zda se, ako by po pšeznanjenju młodogramatikarjow toś te wot njogo njezapisane abo njewupisane formy po płašecej reguli sam wukomplětěrował. To same drje płaśi teke za imperfektiwizaciju perfektiwnych *dotocyś, natocyś, wutocyś* ako *dotacaś, natacaś, wutacaś*. Gaž scełego take imperfektiwizacije wustupuju, potom ze sufiksom *-owa-*, na pš. *wottocowaś*. Njejo pśipad, až za toś tu imperfektiwizaciju podajo pśikład, demonstrěrujucy pak dosć periferne nałožowanje: *tak se daś wottocowaś* 'sich einer Entfettungskur unterziehen'. Po mojom dopšašowanju se imperfektiwne *natocowaś* rowno njewotpokazujo, ale *tacaś, dotacaś, natacaś, wutacaś* atd. su źinsa cuze a rowno tak cuze ako Jakubicowe *molwiś*. Na drugem boce starcyjoš na imperfektiwizacije, kenž njejsu pla Muki zapisane, na pš. *posłuchowaś, rozbogaśowaś se, rozkšasnjowaś, wotštapowaś, wusynaś*. Což nastupa werbalne diminutiwa ako *smjejkotaś se, chrapotaś, grimotaś se*, se pla Muki najdu, ale su dosć słabo zastupjone, což zaźiwajo. Toś te w ludowej rěcy woblubowane formy muse se wudospołniś, aby se rěc pšawje w słowniku wotbłyšćowała, na pš.: *běžkotaś* 'rieseln (Bächlein)', *gańkotaś* 'munter laufen bzw. ständig auf den Beinen sein', *pyskotaś* 'herumfummeln, -basteln', *žarkotaś* 'emsig sparen', *źěłkotaś* 'fleißig der Arbeit nachgehen'.

Funkcija pśikładow

Žeden słownik bźez pśikładow, pśikłady su měso słownika, bźez nich jo słownik kośaty. A Mukowy słownik jo bogaty na pśikładach. Kaku funkciju woni maju pla Muki? Ako prědne su woni dopokaz pšawośći podanego nimskego ekwiwalenta, na pš. *zabiś* [...] & *zabijaś* [...] ß) *spez* 'erschlagen, totschlagen' [...] *Kain zabi Habela*; *babka* [...] 4) pl.: *babki* 'das Siebengestirn, die Plejaden': *Wiźiś tam te babki na njebju?*; *bagniś & bagniś se* [...] 3) *wotbagniś se* [...] 'ablammen, Lämmer geworfen haben' *naša koza jo se sobotu wotbagniła*. Do deskriptiwnego słownika, to groni do Mukowego, woni słušaju. Mjeńše słowniki na nje z pšawom rezignuju. Pśikłady maju dalej nadawk njerownosć rěcow eksemplificěrowaś a zrazom toś tu njerownosć rěcnje pśemośćiś, wo což jo se Muka napšawdu procował, na pš.: *ten jo jomu nabajał!* 'der hat ihm die Hucke vollgeschwatzt' (aby se kumulatiwnosć wustajiła); '*seno rozgrabaś* (das Heu auseinanderharken) ist verschieden von *seno rozbijaś* (einen Haufen auseinanderschlagen), wenn nämlich das Heu breit liegt und man querdurch einen Streifen frei harkt, so daß man hindurchfahren kann, so heißt das: *seno rozgrabaś*' (tšochu nješykowana parafraza we procowanju wo eksaktnosć). Eksaktnosć wopisa se pši njerownośći rěcowu stawnje njeraźijo, to jo něco, z cymž se słownikaŕ wšednje běži a weto adekwatnosć njedojśpijo, na pš. *woni su nawusćone* 'sie sind bereit, sie haben vor, sie haben im Sinne'. Mukowe ekwiwalenty su jano synonymy a njezwurazniju eksaktnje kumulatiwnosć, ako by mogał podaś z 'sie sind vollends bereit'. Njeglědajucy na tu abo drugu njedopołnosć pši tak wjelikej masy słowow jo Mukowe wopisanje korektne.

Wot słownika Mukowego zapołożenja se pomina, až won nanejmjenjej wše ważne kolokacije podajo. Muka je ma, ale nic w pominanej dopołnośći, pobrachuju na pš. take

ako: *Bože blido wuźěliś* 'das heilige Abendmahl reichen', *strowje podłamaś* 'die Gesundheit untergraben', *zarownaś wogłěd* 'einen Besuch erwidern', *pšawo zakśiwiś* 'das Recht beugen', *danki wuběraś* 'Steuern erheben' atd. Muka pśeliś wjelgin wisy na konkretnem woznamje słowa, tak aż su pśikłady z kontekstualnym woznamom, kotarež pokazuju na metonymiske a metaforiske trjebanje, dosć rědke. W tej nastupnosći Muka dolnoserbšćinu słabo wotbłyšćujo, tak by mogał resp. dejał take a podobne pśikłady pśiwześ ako: *paleńcowemu bogu służyś* 'dem Schnaps ergeben sein', *žož jej te nyki deju wumarznuś* 'wo ihr die Flausen ausgetrieben werden sollen', *te mroki teje wojny* 'Kriegsgefahr', *někogo derje porozwucyś* 'jmdm. eine scharfe Lektion erteilen', *Ten zachadny tyźeń běšo we tej drugej komorje zasej wjelgin wotšy.* 'In der vergangenen Woche ging es in der zweiten Kammer sehr heiß her.' atd.

Gaž cytaš a analyzěrujoš pisnu dolnoserbšćinu do prědneje swětoweje wojny a ju pśirownujoš z moderneju dolnoserbšćinu, zda se naša źinsajšna rěc bejnje chuda, což nastupa wobrazniwosć, słowowatosć, lažkosć a grajkatosć. Źinsa pśewažujo, zwisujucy z casowym duchom a dynamiskosću žywjenja, funkcionalnosć a jadnorosć, wotergi pśekisana z rěcneju pšostosću, pśir. pśikłady z BC: *Moja wutšoba se wjaselašo, gaž ja wiźech, kak ten Kněz tudy na tych polach teje smjerśi a chorosći sebje te snopy wězašo a do tych nimjernych brožnjow zgromaźowašo.* 'Mein Herz freute sich, als ich sah, wie der Herr hier auf den Feldern des Todes und des Leidens seine Garben band und sie in die ewigen Scheuern einbrachte.' *Ale kaž donĕnta wot njog (rajchstaga) smy zgonili, ga wosujo won tak, aż te zernka pśepaduju a jano te plowy we tych kaznjach wostanu.* 'Aber soweit wir es von ihm (Reichstag) erfuhren, siebt er ja so, dass die Körner durchfallen und nur die Spreu in den Gesetzen verbleibt.' *Wy měniśo, aż ten Casnik rad skubjo, już z tym a wonym jo se poměł a togodla teke tych sch...ow raz mogł poškrěś: derje pśiposćelšo kotlik takich škwarkow a změju-li dobru woń, ga deje wěśće do Casnika pśiś. Jano tak, aż ten cerwjeny njepśiźo.* 'Ihr glaubt, dass der Casnik gern mit jemandem ein Hühnchen zu rupfen hat, sich schon mit dem einen oder anderen in der Wolle hatte, und damit schon einigen die Hölle ein wenig heiß machen konnte: na gut, schickt doch einen Pott solch fetter Happen, und sollten sie duften, kommen sie mit Sicherheit in den Casnik. Jedoch nur so, dass niemand puterrot anlaufen muss.' Zawěśće, žeden słownik njamožo take tekstowe wurězki změstniś, jadnotliwe sady resp. źělne sady pak možo, ako se to w jadnorěcnych słownikach prakticěrujo.

Gramatika

Słownik teke gramatiku dokumentěrujo. Z pomocu podaśa genitiwa, kenž Muka konsekwentnje pśistajijo, se wužywaŕ informujo, lěc konkretny lema chowa we sebje běgły wokal, zawinujucy casy alternaciju konsonanta (na pś. *kośeł & kośoł*, gen. *kotła*), lěc słuša substantiw k *n-* abo *t*-zdonkam (na pś. *mě*, g. *mjenja, gole, eśa*, n.), kak se tworitej 1. a 2. wosoba prezensa pla werbow. Źož jo notne, podajo Muka – za tegdejšu dolnoserbšćinu płaśece – warianty, na pś. *kazaś* (*kažu & kažom*, selten *kazam*, *kazaš*), *mrěś* (*mru, mrjoš & mrěju, mrějom, -ějoš*). Pla adjektiwow pśidajo komparatiw, gaž se jadna wo njeregularne formy, na pś. *lažki, a, e* ([...] Kompar. *lažšy, lažčejšy, ldžejšy & džejšy*), a zwětšego teke adwerbialnu formu adjektiwa a pśisłušajucy komparatiw, na pś. *rědny, a, e* ([...] Adv. *rědnje & rědno*, comp. *rědnjej*). Za wužywarja słownika jo wužytne, aż jo se Muka rozsuźił, wuwześowe gramatiske formy, ako se fonetiski a ortografiski bejnje wotchyliju wot wuchadnego słowa, direktnje pśiwześ ako lemata z wotpowědnymi pśispomnjenjami, na pś. *lašy* glědaj *lažki* atd. Toś tu gramatisku problematiku jo Muka

psikładnje rozwězał a teke z togo boka rěcnu wopšawdnosć wotbłyšćował. Což nastupa dokumentaciju rekcije, wosebnje rekciju werba, zwězanu z prepozicijami, mogała dopołnjejša byś, na pś. podajo Muka jano *cakaś za nikim*, pobrachujo *cakaś na něco.* Pla werba *pytaś* se rekcija njepodajo, trěbna by była, pśeto možoš groniś: *pytaś něco* abo *pytaś za něcym.* Weto jo a wostanjo Mukowy słownik ten słownik, kotaryž najwěcej takich gramatiskich informacijow podawa. Muka se procujo w swojom słowniku pokazaś na hynakše syntaktiske struktury w pśirownanju z nimšćinu, postupujo w tom zmysle konfrontatiwnje, na pś. *najěśc se* 'sich satt essen' (*něcogo* 'an etwas'), *mě co se piś* 'mich dürstet, ich habe Durst', *włocyś* [...] 3) *refl. wł. se* 'sich schleppen', *włocyś se z někim* 'sich mit jem. (bummelnd) herumtreiben'. Njepodane jo *włocyś se z něcym* 'sich mit etw. (beim Schleppen, Tragen) abmühen'. To jo konstukcija z modalnym zabarwjenim, ako cesto w dolnoserbšćinje wustupujo, na pś.: *Jomu se derje žari.* 'Er hat gut sparen.' *Tam se jej słuchašo.* 'Dort hörte sie gern zu.' *Wono se jim śěžko mašěrujo.* 'Das Marschieren fällt ihnen schwer.' *Co se z teju śěžkeju tašu nosyš?* 'Warum schleppst du dich auch mit diese schweren Tasche herum?' *Za ruku golca pśimjecy se z nim śěgašo.* 'Sie nahm den Jungen an die Hand und zerrte ihn hinter sich her.'

Njeglědajucy na tu abo tamnu słabosć abo njedocynjenje, to abo druge pśepušćenje jo Mukowy słownik fundamentalne źěło, z kotarymž jo ds. rěcy dostojny pomnik stajił, ako ma žinsa hyšći do dalokeje měry aktualny wuznam. Won teke wopśimjejo bogaty, kradu lokalizěrowany dialektalny material. Dalej pśipišo – ako w pśirownujucych słownikach – k ds. lematam wotpowědniki w drugich słowjańskich rěcach. Mukowy tezawrus njewopisujo jano ds. leksiku, ale w njom se namakajo teke ceły rěd dodatnych, změstymi šyroko rozpisanych informacijow wo materielnej a duchnej kulturje Serbow w Dolnej Łužycy[8], pśez což nabywa encyklopediski charakter.[9] Pśez swoj słownik, swoju gramatiku[10] a drugimi wuznamnymi źěłami k ds. rěcy, kulturje a stawiznam jo wutwaril sorabistiku a sebje dobył jadno z prědnych městnow mjazy slawistami swojogo casa.

---

[8] Pśir. Mukowy lema *maznica*

[9] H. Schuster-Šewc, Das Sorbische im slawischen Kontext. Ausgewählte Schriften, Bautzen 2000, S. 333

[10] K. E. Mucke, Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache. Mit besonderer Berücksichtigung der Grenzdialecte und des Obersorbischen, Leipzig 1891